

Серія «Історичний роман. Новий час»

Лозинський Валерій

Л 75 Заклятий двір : роман / Валерій Лозинський ; пер. з польської Андрій Павлишин. – Львів : Видавництво «Апріорі», 2025. – 432 с.

ISBN 978-617-629-957-8

Таємниця жвірівського двору, прозваного в околицях залятим, могла б довіку й залишитися нерозгаданою і, врешті, назавжди забутою, якби не зустріч двох давніх друзів, колишніх однокласників: відчайдушного авантюриста Дамазія Чоргута та невиправного романтика Юлія Жвірського, яким у часи навчання в гімназії дали промовисті римські прізвиська Катіліна та Гракх.

Ця захоплива історія розгортається на тлі соціального та політичного життя Галичини першої половини XIX ст., коли вона входила до складу Австрійської імперії. Автор роману зосереджує увагу читача на історичних подіях того часу, на важливості збереження пам'яті про звияжну минувшину, на плеканні традицій краю, пошануванні роду, військової доблесті й честі, на вірності обов'язку, високому помислу, дружбі та коханню.

УДК 821.162.1-31

*Перекладено за виданням:**Łoziński Walery. Zaklęty Dwór. –**Drukiem i nakładem Władysława Dyniewicza: Chicago, 1884.*Book
Institute
©PolandThis publication was supported by the ©POLAND Translation Programme.
Книгу видано за підтримки ©POLAND Translation ProgramAll rights reserved
Усі права застережено

© Андрій Павлишин, переклад, 2025

© Олег Кіналь, обкладинка, 2025

© Видавництво «Апріорі», 2025

ISBN 978-617-629-957-8

Янові Захаріяsevичу¹
на згадку про приязнь і з повагою присвячує
АВТОР

I

«ЖОНА ОРГАНІСТА»

Найбільший чоловік нашого століття іноді нарікав на те, що не є власним онуком²; проте нас, бідних романістів, бентежить геть протилежне бажання; ми натомість не можемо потішитися, що не є власними дідусями, що не з'явилися на світ принаймні на століття раніше. Занадто важке сьогодні наше становище, занадто важке завдання!

– Сучасний роман, – пише один з новітніх німецьких теоретиків мистецтва, – бодай навіть не має жодної іншої мети, крім розваги, повинен вигравати всіма чудовими барвами та блиском фантазії, як казка з «Тисячі й однієї ночі», а водночас дихати правдою та природністю, як сама найповсякденніша дійсність, мусить нам щомиті відслонювати нові, досі не звідані сторони душі й серця людського і щохвилі провадити до якихось нових і непередбачува-

¹ Ян-Хризостом Захаріяsevич (Jan Chryzostom Zachariasiewicz, 1825–1906), польський журналіст і письменник, з роду вірменин, автор романів про тогочасну Галичину; допомагав Валерієві Лозинському долати опір австрійської цензури.

² Найвидатнішою особистістю XIX століття Лозинський вважав Наполеона Бонапарта, який процитував наведені тут слова французького драматурга Жана-Батиста Расіна (Jean-Baptiste Racine, 1639–1699) – Тут і далі примітки перекладача.

них результатів, але в усьому цьому мусить спиратися на якомога більшу простоту почуття, на найзагальніші психологічні істини, зрозумілі всім і вільні від будь-яких виняткових особливостей. Тільки тоді він більш-менш відповідатиме своєму завданню.

Але на цьому труднощі не закінчуються. Було б ще пів лиха подужати ці й подібні вимоги, якби лише за сучасної розбуялості романного жанру не було так важко не завдати шкоди репутації власної творчості.

Наша романістика, хоча й потужно розрослася останнім часом, проте все ще затиснута в такі щільні рамки, що бідолашному авторові тяжко зробити крок, щоб одразу ж не зіштовхнутися ніс у ніс з десятками попередниками або, попри бажання, знання і волю, не штурхнути ліктем когось із сучасних колег.

І романіст іноді навіть не запримітить, що, укладаючи та комбінуючи геть нові й оригінальні, на його власне переконання, характери, риси, ситуації, колізії та суспільні перипетії, тільки повторює їх за кимось іншим, як отченаш за матір'ю, чи радше, створюючи найоригінальніше, на його ж переконання, тільки оживлює найнезграбніше в дійсності. І теж часто не знає, що замість написати новий твір, лише склав новий образ зі старих калейдоскопічних цяцьок, абияк зліпив нове ціле зі стократ ужитих часток, ніби хотів мимоволі документально підтвердити розлогим коментарем слова Гете:

*Wer koennt was Kluges, wer was Dummes denken,
Was nicht ein Andrer schon vor ihm gedacht!*

– Але що все це означає? – може, запитаєш ти, читачу. – Чи це має бути реклама власного роману, чи смиренне визнання власної неоригінальності?

¹ Неточна цитата з II частини «Фауста» (*Faust II, Vers 6809 f. / Mephistopheles*) Йогана Вольфганга фон Гете (Johann Wolfgang von Goethe, 1749–1832). В оригіналі: «*Wer kann was Dummes, wer was Kluges denken, // Das nicht die Vorwelt schon gedacht?*», українською: «Чи мислиш ти дурне, чи мудре щось, – // Чи мисль уже була колись в когось» (перекл. Миколи Лукаша).

О, будь певний, ні те, ні інше! Якщо ми вже хочемо говорити навзаєм відверто, а точніше – відкрито, то повір, що до всіх цих доречних чи недоречних зауваг і експекторацій¹ мене підштовхнув тільки лихий гумор, позаяк я хоч-не-хоч змушений розпочати мою оповідь у корчмі, отому найпопулярнішому місці для романтичних побачень і всіх загалом навмисних і випадкових зустрічей.

Але, на жаль, Бог свідок, я не міг вчинити інакше. І мені принаймні втішно, що корчма моя, посідаючи в романі пересічне місце, насправді відіграла вельми непересічну роль.

Розташована при битому гостинці² за чверть милі від невеликого села Ричагова³, уся мурована та крита гонтом, вона, здавалося, навмисно лише для того висунулася на саме роздоріжжя між самбірським і перемишльським округами, щоб однаково уславитися обабіч.

І справді, читачу, небагато на всій Самбірщині та Перемищині ти налічив би особливих закутків, де бодай з назви не знали б про ричагівську корчму, чи бодай з чуток не могли б чогось сказати про її вельмишановного орендаря. Зрештою, корчма й орендар творили тут настільки винятково нерозривне ціле, що годі було б навіть уявити одне без іншого: хто б не згадав корчму, той мусив негайно пригадати собі й горбатого Хаїма, прозваного Органістом, бо не встигли ще будівлю вкрити гонтом, як він уже розклав тут свій шинквас, розставив горщики, пляшки, кварта і квартирки й, охрестивши свою майбутню садибу «Жоною Органіста», шинкує тут і досі, причому шинкує з неперевершеним в околиці успіхом.

Ти міг проїжджати повз неї вдень чи вночі, у будень чи у свято, у часи ярмарку чи відпусту, і завжди тут юрма, повно в

¹ Експекторація (від лат. *expectorare*) – вилив почуттів, звиряння.

² Тут гостинець – великий битий шлях.

³ Ричагів – село в Стрийському районі Львівської області на перетині шляхів Комарно – Дроговиж і Щирець – Вербіж, належить до Миколаївської міської громади.

сінях і перед заїжджим двором, людно та гамірно в шинківні та в алькері¹.

Так само як Бог лишень знає, звідки горбань Органіст узяв невластиве йому прізвисько, тож тільки Всевишній відає, якою особливою таємничою силою він міг приваблювати до себе гостей, здобувати друзів і благодійників та бути для всіх особливо принадним.

Жоден брикар, соляр чи дігтяр², взагалі жоден віз з околиці не проїжджав, мабуть, повз вікна ричагівської корчми, не зупинившись бодай на мить біля її воріт, не перекинувшись принаймні кількома словами з орендарем.

Горбань Органіст, готовий прислужитися кожному, ніколи й на годину не виходив з будинку, завжди, у кожен час і пору, його можна було застати готовим й охочим до розмови, а головне, завжди в найвеселішому під сонцем настрої.

І кожен, хто ставав з ним на довшу розмову, міг поволі втямити, чому ричагівська корчма, не маючи ні кращий мір, ні дешевших і досконаліших трунків, ніж інші корчми, утішалася такою гучною вздовж і впоперек репутацією й таким великим успіхом.

Горбань Органіст, окрім горілки, пива, меду та подібних товарів, торгував ще іншим, вищого ґатунку спіритусом³, який, схоже, приносив йому найбільші з-поміж усіх прибутки, позаяк корчмар був наділений жвавим і мудрим дотепом, а головне – завжди знав, як з нього найкраще скористатися.

Одне з найпоширеніших нещасть усіх дотепних людей у тому, що вони так само легко як знаходять друзів і шанувальників, ще легше накликають на свою шию ворогів і недругів.

¹ Алькер (від давньонім. *arkere*) – наріжна окрема частина будівлі, що виступає зовні за площу стін.

² Брикар – власник і візник брики (чимало пасажирсько-вантажного воза), биндюжник, балагула; соляр – мандрівний торгівець сіллю; дігтяр – мандрівний торгівець дьогтем, в'язкою рідиною, що постала внаслідок перегонки нафти, деревини, вугілля тощо, і яку вживали для змащування коліс возів, натирання шкіряного взуття, просочування одягу для захисту від паразитів.

³ Латиною *spiritus* означає також дух, талант.

Наш Органіст був цілковитим винятком з цього правила. Його дотепність щодня примножувала приятелів, але ніде й ніколи не розпалювала ненависті. Бо й ніхто інший не вмів майстерніше, ніж він, умлівіч пристосуватися до характеру і вдачі співрозмовників.

Горбань Органіст був по-різному дотепним із селянином, з перехожим маломістечковим мешканцем чи маломаєтним шляхтичем, з приватними офіціалістами¹ й попадівнами, які квапилися на весілля та відпусти. Усіх гуртом і кожного зокрема він умів розважати досхочу, і хоча частенько бувало, що з його вуст злітало якесь дошкульне слівце, проте завжди воно лунало на карб когось відсутнього. Хитрий юдей, наче вогню, уникав казати у вічі будь-які ущипливості і немовби інстинктивно завжди вгадував, що і коли слід оминати.

Коли, бувало, він уможувався поміж селян, то розповідав їм чудеса про відомого з народних казок Івана, який, будучи невичерпним у своїй хитрості, завдав юдеям стільки кумедних капостей, завжди так вправно виплутувався з халепи й так хитро ловив своїх переслідувачів у пастки, які сам же й розставляв.

З маломаєтним шляхтичем, який квапився на призначене йому судове засідання, Органіст міняв тему розмови. Він тішив численними кумедними анекдотами з останніх сеймових практик, розповідав про нещодавню зустріч в околиці з рубайлами і бібулюсами², а наприкінці завжди додавав якийсь цікавий правничий жарг, якусь сутяжницьку лазівку.

Коли дорогою на один із сусідніх ярмарків до «Жони Органіста» завітали маломіщани з довколишніх містечок³, Органіст цього разу теревені правив про щось інше. При староміських вівча-

¹ Офіціаліст (із середньовічної латини *officialista*) – службовець у приватному маєтку (економ, писар, управитель, лісничий тощо).

² Бібулюси – пияки, від лат. *bibulus* – той, хто жадібно всмоктує.

³ З автентичних містечок в околицях Самбора: Старе Місто (тепер Старий Самбір), Стара Сіль, Радимно, Крукеничі, Дрогобич, Комарно). З-поміж інших справді існували Бучали, Ричагів, Опарі (Опори), Горбачі, Доброміль, Швидка (Шведка, поселення неподалік Довгого, нині не існує), Грушів.

рях він кепкував зі старосольських шевців, при радимненських теслях дотепно висміював крукеницьких кушнірів, дрогобицьким торговцям цибулею оповідав несосвітенні речі про комарнянських садівників, і навпаки, але завше і ті, й ті добре розважалися, а повертаючись, нізащо у світі не оминули б «Жону Органіста».

Для мандрівних приватних офіціалістів Органіст мав припас анекдотів про дивацтва місцевих панів, а панів смішив оповідями про дотепні крадіжки та шахрайства офіціалістів; одним словом, усіх чудово розважав і щоразу по-іншому.

Пізнавши горбаня Органіста з цього боку, легше вже второпати, чому саме йому корчма завдячувала своїм успіхом.

Але час нарешті зазирнути до неї всередину. У шинковій залі панують нечуваний гамір і метушня. На пополуденну святкову бесіду зійшлася до «Жони Органіста» вся ричагівська громада й зайняла від одного краю до іншого головний стіл, який простягнувся від притуленого під дверима шинквасу аж до протилежної стіни.

На чільному місці, звісно ж, уместився з належною поважністю вїт, а за ним розсілися рядком відповідно до віку і статків найпомітніші господарі.

Горбань Органіст у почепленій набакир ярмулці¹, зі своєю завжди одноманітною напівдобродушною-напівглузливою по-смішкою на вустах снує з місця на місце й одразу ж підливає тому чи тому з великої бляшаної манірки². За своїм звичаєм він вельми ввічливий з усіма, проте якусь особливу честь та увагу виявляє до чоловіка, який сидить за столом поруч із вїтом і, властиво здається, верховодить на зібранні. Всі уважно слухають, що він каже, і, схоже, частуються його трактаментом³.

¹ Ярмулка (від турец. *yağmurluk*) – куполоподібна чоловіча шапочка з м'якої тканини, яка щільно охоплює верх голови, зазвичай елемент убору віруючих юдеїв і мусульман, хоча її за певних обставин носять також римо-католицькі священники та професійні вчені.

² Манірка (від нім. *manöverflasche*) – фляга, пласка ємність для рідини місткістю до двох літрів.

³ Трактамент (від середньовічного лат. *tractamentum*) – гостина, учта.

Водночас його одяг і зовнішність свідчать, що він геть не належить до громади. Це вже немолодий, міцний і кремезний чоловік в округлому чорному капелюсі та в короткій, перепоясаній широким ремнем свитці звичайної сірої барви. Невеликі чорні плями коломазі, щедро розсіяні на його обличчі, руках і всьому одязі, дають підставу припустити, що це один з тих сільських промисловців, які навідують на однокінному візку з невеликим запасом свого товару далекі від міст околиці.

Далєбі, кум Дмитро, як його всі називають, був мандрівним дїгтярем, його добре знали й вельми часто бачили в цих краях. Уже з тієї невимушеності, з якою він говорить на «ти» майже з усіма без винятку господарями, видно, що йому вже не вперше випала честь розважати за свій кошт ричагівську громаду.

Саме цієї миті чоловік править щось важливе присутнім господарям, бо всі вони так пильно й уважно втупили в нього очі, гейби хочуть вловити та зрозуміти кожне слово ще до того, як воно злетить з його вуст.

Кум Дмитро говорить з якимось особливим запалом і натиском:

– Немає нічого безкоштовного на світі! Бог, який-бо найвища щедрість, не прирік нам щастя задарма ні за життя, ні після смерті. Земля не живить нас задарма, все ми мусимо купувати дешевше чи дорожче, легше чи важче... Але ви б усе хотіли задарма! – додав він за мить і стукнув кулаком по столу, а потім неохоче скинув з голови капелюха.

Допіру тепер можна краще розгледіти його обличчя, і воно мало якийсь особливий вираз. Вистачало раз на нього поглянути, і вже нелегко буде забути. Густий, коротко підстрижений, вкритий чорними плямами коломазі заріст бороди залишав вільним лише невеликий простір навколо носа та очей, які під низьким опуклим чолом бігають з такою жвавистю та неспокоєм, що жодною мірою годі вгадати їхню барву. Кирпатий ніс з широко розкритими ніздрями надає всій фізіономії певного виразу дикої пристрасті, тимчасом як особлива форма черепа та міцно стиснуті уста начебто свідчать про непересічну енергію та силу духу.